

Idylické stratégie vnímania skutočnosti. Laskomerského cesta na Východ

Aleksandra Hudymač

Hudymač, A.: The idyllic strategies of contemplating the reality. Laskomerský's journey to the East
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 65, No. 2, p. 103 – 115

Key words: idyll, travel, journey, romanticism, landscape, the otherness, the familiarity

In the paper *The idyllic strategies of contemplating the reality. Laskomerský's journey to the East (Idyll vs. degraded Idyll)* idyll is presented in three different uncovers. First of all – “degraded idyll”, connected with the phenomenon of “orientalism”, described for the first time by Edward Said. Secondly – “retrospective idyll”, updating the Arcadian Myth and finally – the idyll as a peculiar panacea for the trauma of the otherness. Laskomerský's travel jotting is analyzed through the prism of post-colonial studies as well as phenomenology. In this paper travel is related to the specific kind of experience, both cognitive and emotional, and it is as well a very important part of romantic cultural paradigm, especially voyage to the Orient. Orient was disturbingly different, fascinating and it helped to demarcate the border of one's own culture and identity. Laskomerský's travel book is an assemblage of the discourses and is built on the basis of contrast, on both style and content level. Slovak author is torn between true admiration of beauty and exoticism of the Constantinople and the anxiety, as well as rejection of the foreign culture.

Klíčové slová: idyla, cesta, romantizmus, krajina, inakosť, našskosť

Cestovanie patrí medzi najdôležitejšie témy, svojrázne paradigmy európskej kultúry. Pre romantikov bola cesta komplexnou skúsenosťou, ktorá uspokojovala existenčné, ako aj poznávacie potreby. Ako to formulovali vo svojej knihe *Romantismus a romantismy* Zdeněk Hrbata a Martin Procházka, táto cesta sa konala v troch hlavných figúrach, odhaleniach, a to ako: „objavovanie“, „putovanie“ a „blúdenie“.¹ Cesta na Východ, ktorá podľa Marty Piwińskiej patrí medzi

1 HRBATA, Zdeněk – PROCHÁZKA, Martin: *Romantismus a romantismy. Pojmy, proudy, kontexty*. Praha: Vydavatelství Karolinum, 2005, s. 76.

104 najdôležitejšie romantické mýty,² predstavuje zoskupenie všetkých troch najzákladnejších „tvári“ cestovania. Takmer každý spisovateľ – píše Piwińska – mal svoje „východné“ obdobie, celá epocha ho dokonca mala.³ Orient bol cieľom mnohých symbolických a rituálnych pútí. Dá sa povedať, že toľko bolo „Orientov“, koľko bolo spisovateľov a básnikov. Každý sa totiž snažil odkryť ho znova, tento raz len pre seba – Východ musel byť vlastne objavený osobne.⁴ Orient bol zaujímavý nielen preto, že cestovatelia tam hľadali akúsi mýtickú kultúrnu pravlasť, hľadali – ako to roku 1800 opisoval Schlegel – stupeň najvyššieho romantizmu,⁵ ale aj preto, že Východ lákal svojou inakosťou, ktorá na jednej strane bola extrémne príťažlivá, na druhej zase dosť ohrozujúca alebo – v najlepšom prípade – znepokojujúca.⁶ Tento kontakt s inakosťou umožňoval symbolicky nastaviť hranice vlastnej kultúry a vlastnej totožnosti a lákal spoznať sa v tom, čo je iné, cudzie a čo prekračuje rozhrania našej identity.⁷

V tom zmysle bola Laskomerského cesta na Východ, teda do Istanbulu v roku 1864, formačnou skúsenosťou. Opis tejto expedície bol publikovaný na pokračovanie v *Pešťbudínskych vedomostiach* v tom istom roku 1864. Niet pochyb, že tento cestopis patrí medzi najlepšie Zechenterove cestopisné (cestovateľské) črty. Na priekopnícky charakter *Zo Slovenska do Carihradu* odkazoval už aj Zlatko Klátik, ktorý zdôrazňoval Zechenterovu nespútanú cestovateľskú vášeň a zvedavosť, okrem toho však aj nevšednú vnímavosť. Podčiarkoval tiež charakteristickú stylistickú črtu, spočívajúcu – na úrovni príbehu – v spájaní dynamickosti ľudských dejín a ľudskej prítomnosti so stálosťou, pokojom a nemennosťou prírody.⁸ Laskomerského cestovanie znamená tiež novú dikciu v plnení si vlasteneckých povinností, nie vždy pochopenú staršími predstaviteľmi obrodeneckej generácie. Autor na začiatku svojho cestopisu *Zo Slovenska do Carihradu* ironicky poznamenával:

„Náš poctivý národovec Zoch rozhorlený poznamenal v ktoromsi čísle, že náš slovenský národ, hnaný zvláštnou túhou, rád vláči sa po cudzine, zanedbajúc svoju domovinu. Ajhľa — non procul a stipite pomum cadit — čo po slovensky sa vykladá ‚jablko nepadá ďaleko od stromu‘. Tu túlajú sa tí dvaja Slováci za deväťdesiatimi deviatimi vrchmi a toľko morami, tam kde býva ten zelený zver. — Pripojili sme sa ku spoločnosti, ktorá si zaumienila navštíviť značnejšie mestá a pamätnosti južných krajov. Zišli sme sa 17. marca v Banskej Bystrici a na druhý deň na najatej príležitosti, pohli sme sa do sveta.“⁹

2 PIWIŃSKA, Marta: *Zle wychowanie. Fragmenty romantycznej biografii*. Gdańsk : slowo/obraz teritoria, 2005, s. 305.

3 Tamže, s. 298.

4 Tamže, s. 304.

5 Tamže, s. 298.

6 Hrbata – Procházka, c. d., s. 80 – 82.

7 Piwińska, c. d., s. 310.

8 KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, s. 193 – 194, 196 – 197.

9 ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, Gustáv: *Cestopisy*. Bratislava : SVKL – Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 41.

Ctiboh Zoch je tu predstaviteľom inej vlasteneckej školy, viac konzervatívnej a introvertnej. Zdá sa, že nerozumie otvorenejším či dokonca dobrodružnejším spôsobom realizácie národných úloh alebo – širšie povedané – prežívania kultúrnych hodnôt (a neakceptuje ich). Podľa Laskomerského Zoch nechápe tú vášeň, ktorá núti človeka cestovať do sveta. Tento svet, ku ktorému sa Laskomerský spolu s Ludovítom Turzom (kamarátom a spolucestujúcim) pohol, je svet vnímaný na princípe kontrastu. Prirodzene sa teda kontrast stáva aj základnou kompozičnou dominantou Zechenterovho cestopisu. Hlavnou osou napätia je antagonizmus medzi vyhľadávanou idylou, idylickými priestormi, sprevádzajúcimi idylické predstavy cestovateľa-spisovateľa a neidylickou skutočnosťou. Táto realita, ktorá neladí so skoršou predstavou, spôsobuje svojráznu traumou. Idyly a idylickosť tu pritom chápem širšie, teda nie ako dlhou básnickou tradíciou kanonizovaný umelecký žáner, ale ako celkovú predstavu o skutočnosti, kategóriu esteticko-filozofickú, existujúcu na tej istej úrovni, ako napríklad tragika alebo komickosť, ktorej základom je presvedčenie o harmónii všetkých vecí a o neprekonateľnom poriadku existencie. Jej ideálom je autenticnosť, jednoduchosť, prirodzenosť a šťastie – za filozofi Herderom a Jean Paulom – nachádzané v malom, v ohraničení (nem. *Beschränkung*¹⁰). Do pojmu idylickosti tiež vstupuje svojrázna ideálnosť, ktorú môžeme chápať ako dokonalosť, ale – a možno predovšetkým – aj ako niečo, čo je v súlade s našimi predstavami, teda je to presne také, aké sme si to vytvorili v mysli.

Idylickosť cestopisu *Zo Slovenska do Carihradu* nie je samozrejma. Môžeme skôr hovoriť o jej rôznych odtieňoch a prezentovať ju v troch hlavných, základných výjavoch. Po prvé a predovšetkým tu máme do činenia so svojráznou „idylou degradovanou“. Je to tá jej vedecky najinšpiratívnejšia podoba. Môžeme sa domnievať, že Laskomerský cestoval na Východ s istým predpokladom, že mal od Orientu celkom konkrétne očakávania. Tieto predstavy boli hlboko zakotvené v európskej kultúre a boli spoločné takmer pre všetkých vtedajších vzdelaných západoeurópskych intelektuálov. Marta Piwińska písala, že každý vtedajší vedec-humanista musel byť aj trošku orientalistom.¹¹ Edward Said vo svojej priekopníckej knižke *Orientalizmus* napísal, že Blízky východ bol pre Európanov objektom veľmi ambivalentných zážitkov, zdrojom obdivu a súčasne opovrhnutia. Blízky východ bol krásny, tajomný, vášnivý, ale aj lenivý, ukrutný a neprístupný. Takéto literárno-umelecké klíše prevládalo v Európe v 19. storočí. Slovo „Orient“ sa neustále vracalo ako otravná melódia a nemalo takmer nič spoločné s realitou Východu.¹² Bádania postkoloniálnych diskurzov zdôrazňujú, že ich ústredným pojmom je „inakosť“ a pokus tú „inakosť“ vymeniť za vopred určenú a vnucovanú identitu.¹³ Pojem „orientalizmus“ a „idylickosť“ majú teda tento spoločný moment ideálnosti predpokladu, tú istú potrebu, aby sa skutočnosť zhodovala a aby sa harmonicky spájala s pôvodnou predstavou. Veľmi zaujímavý a príznačný je moment, keď loď

10 WITKOWSKA, Alina: *Stawianie, my lubim sielnaki...* Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972, s. 73.

11 Piwińska, c. d., s. 289.

12 ŻYGULSKI, Zdzisław: Wstęp do wydania polskiego. In: SAID, Edward Wadie: *Orientalizm*. Przeł. W. Kalinowski. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991, s. 10 – 11.

13 BURZYŃSKA, Anna – MARKOWSKI, Michał Paweł: *Teorie literatury XX w. Podręcznik*. Kraków : Znak, 2006, s. 558.

106 „Bombay“ konečne zakotví v istanbulsom prístave. Prvý pohľad na Konštantinopol Laskomerský popisuje takto:

roč. 65, 2018, č. 2

„Dňa 5. apríla. Ráno o šiestej vybehol som na palubu, (...) v tvári Carihrad per excellentiam. Carihrad, Konstantinopolis podľa jeho rozširovateľa, stará Byzancia, turecký Istambul, hlavný cieľ našej cesty, to non plus ultra nášho očakávania. Táto krásna, bohato vyšperkovaná východná dievčica, ale neočesaná, neumytá Houris, bujne rozprestretá na siedmich poduškách, vystierala sa pred nami. Tak nový, krásny, tak rozmanitý pohľad občerstvil naše, novinám po celej dlhej ceste takmer už navyknuté mysle, roziskril oči, rezkejšie popreháňal krv žilami. Srdce tlklo nám veselšie. Ale pri všeobecnom nenádobno sa dlho baviť, treba chystať batožinu, bo tu od časov našej cesty po prvý raz budeme ubytovaní von z lode. (...) Hemží sa všetko. (...) To sa takmer nedá pomyslieť, to množstvo lodí z celého sveta. Už len tento pohľad ohromuje myseľ človeka. – Smiešne je, keď pri takejto trme-vrme tvoja obrazotvornosť jedine možný skok urobí domov, do dákeho tichého, odľahlého kútika, napríklad na Jarabú, lebo Potkanovú. – Pod jedným slnkom, a kolký kontrast!“⁹⁴

Zechenterove dojmy dajú sa zhrnúť takto: „Pohľad je pekný, ale dievčica je neumytá.“ Tieto dve kategórie – ženskosť a špina – od tohto momentu zohrajú najdôležitejšiu úlohu v deidyliizácii obrazu Orientu v cestopise *Zo Slovenska do Carihradu*. Vo chvíli, keď Zechenter vystúpil z lode a bol prinútený nechať svoju batožinu na zemi v blate, sa pojem „špina“ / „špinavý“ stáva určujúcim faktorom hodnotenia priestoru. Skrátka – tam, kde je čisto, sa dá hovoriť o kráse, tam, kde je neporiadok, z Laskomerského hovorí západoeurópsky nadradený propagátor civilizovanosti. V cestopise čítame:

„a tak ináč cele šťastlivo vystúpili sme v predmestí Pera pred agenciou rakúskeho Lloydu na pevninu. Bol tam stisk. Naše haraburdy – lebo v noci padal dážď, a krásna panička Carihrad čistotu veľmi miluje – prinútení sme boli poskladať na ulici do blata. To je už po turecky. Na toto prišla turecká finančná stráž a naše veci, len aby to bolo a aby cestovatelia neprešli bez unovania, očistom prezerala. Po dokončení tejto, vždy a všade nepríjemnej a čas uberajúcej operácii hrnuli a oborili sa ako lační vlci na našu batožinu svetoznámi fakíni – carihradskí nosiči. Sú to silní, vytrvalí chlapi, a zázračné je vidieť, koľko taký galgan teperiť uvládze. (...) Ako je Istanbul zvonku pekný, tak je znútra nečistý. Šli sme bočnou uličkou, tam ani dlážky, ale dobre prerobená hlina; tak nám tlapkalo pod nohami, ako keď miesia cesto v koryte. (...) Jaj, ale nielen hlina, ale dostali sa nám tu aj iné veci pod nohy. Hneď spočiatku videl som zdochnutú mačku na ulici, ale ten pohľad nikoho neuráža, to robí zvyk; vidieť tu kuchynské odpadky, zeleninu, koštiale atď., všetko, čo netrpí sa v dome – bo ten Turek čisto drží – vyhadzujú pred dvere.

*Voz, čo by zbieral smeti, videl som na ulici len raz za čas svojho tu bavenia. Nápadné, ale pri takýchto okolnostiach veľmi potrebné je množstvo psov, konajúce povinnosti cestára.*¹⁵

Našu pozornosť si zaslúži niekoľko kuriózných vecí. Predovšetkým si treba všimnúť, že priestor je už tak silne zbavený prvkov kultúrnosti, že dochádza k zaujímavej, symbolickej zámene: ľudia sú pripravení o atribúty ľudskosti (fakíri sú ako lační vlci) a zvieratá nadobúdajú vlastnosti civilizovaných ľudí (upratujú). Britská antropologička Mary Douglas označovala špinu za symbolický, vedľajší produkt usporadúvania, čiže vymazávania vecí, ktoré niekam nepatria, delenia priestoru na známy a neznámy. Čistota odkazuje na poriadok aj vo filozofickom zmysle. Je spojená s harmóniou, bezpečnosťou, zdravím a pozitívnymi emóciami. Špina je svojráznym negatívom čistoty. Špina ničí vopred stanovený poriadok a možno ju interpretovať ako anomáliu a kultúrnu aberáciu.¹⁶ Slovinský antropológ Božidar Jezernik odkazuje na neobvyklú podobnosť všetkých cestopisných záznamov týkajúcich sa vzhľadu orientálnych miest. Jezernik píše, že „v očiach západných cestovateľov všetky turecké mestá sa na seba podobali kvôli schátrným budovám a špine“.¹⁷ Bádateľ cituje Theophila Gautiera (jeho cestopis bol vydaný v Paríži roku 1853), ktorý vysvetľoval svojim čitateľom, že Istanbul je len roztomilý miráž, a že z diaľky pozorovaný raj sa nakoniec mení na kloaku, keď si ho pozrieme bližšie.¹⁸ Zaráža podobnosť tých príbehov so Zechenterovými dojmami. Táto analógia sa nezdá náhodná a núti nás uvažovať, či sa tu nestretáme práve s opakovanou stereotypnou predstavou.

To isté platí pre kategóriu ženskosti, ktorá tvorí veľmi podstatnú časť orientálneho mýtu, najmä ak ide o prvky údajnej východnej zmyselnosti.¹⁹ Ako podčiarkuje Said – Orient bol spojený nielen s plodnosťou, ale aj so sľubom a zároveň hrozbou sexuálnych dobrodružstiev.²⁰ Konštantinopol na prvý pohľad, z diaľky vyzerá ako pekná Houris, ktorá púta pozornosť svojím pôvabom. Reakcia cestovateľa je opísaná v tom istom zmyselnom jazyku (roziskrené oči, prudkejšia krv). Laskomerský v Istanbule vytrvalo hľadá tú „sľúbenú“ ženskosť. To, čo napokon nachádza, je ženskosť skrytá, latentná, strážená. Najexemplárnejším predobrazom tejto uzatvorenosti je, prirodzene, hárem. V cestopise čítame:

„Turecké krasotinky (...) ak plne zasluhujú to meno, nevelmi skuhřili so svojimi krásami. To jest, pekná turecká žena, zadost' učiniac naoko zákonom koránu, učupí síce cele hlavu a tvár okrem očí do bieleho závoja, ale ten lahučký závojík z tak tenkej látky je zhotovený, že každý ťah tvári snadno môžeš rozoznať. Nižšej vrstvy, chudobné, a čo tu identikum, teda aj špatné,

15 Tamže, s. 95 – 96.

16 DOUGLAS, Mary: *Czystość i zmaza. Analiza pojęć nieczystości i tabu*. Przeł. M. Bucholc. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2007, s. 46, 80.

17 JEZERNIK, Božidar: *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*. Przeł. P. Oczko. Kraków: Universitas, 2013, s. 219.

18 Tamže.

19 Said, c. d., s. 27.

20 Tamže, s. 279.

a potom staré ženy nosia husté, pevné závoje, z ktorých vykukujú len čierne, všetečné okálie. Ale aby jedine pánovi háremu prístupnú podobu tela, štihlosť a iné ženské vnadnosti na to nepovolány ani len nepobadal, chúda, obalená je od hlavy až po členky v kepeň, obyčajne čiernej farby. Okolo členkov kepeň je tak pokrútený, že podobá sa širokým, tam zviazaným nohavičiam. Na nohách harišne, na to ľahké poločizmičky zo žltého alebo červeného remeňa a ešte papuče; keď je blato, miesto papúč drevená obuv na vysokých klátikoch pod prstami a pod pätou. Kde strčí nohu, aby ju držalo, je oblok (obruč) – zväčša pekne vyšívany. Papuče bývajú mimoriadne pekné, bo tie aj v Tureckej hrajú veľkú úlohu...“²¹

Zechenter nedokáže akceptovať túto inakosť arabskej kultúry. Jeho odpoveďou na inakosť je stratégia vylúčenia a svojráznej stigmatizácie, uštipačnosť s jemným nádychom mizogynie:

„Z jedného háremu práve vystupovala turecká dáma a nezbadajúc nás, zakladala na seba neforemný plášť, to spomínané vrece, a tak za moment uzreli sme jej vzrast a spodnú šatu. Mala krátky, na prsiach hlboko vykrojený priliehajúci kabátik a široké, pri členkoch zviazané nohavice – oboje z kvetnastého svetlozeleného hodvábu – na nohách žlté papučky. Pekne bola urastená. Jaj, ale leďva zazrela nás všetečníkov, stala sa hneď čiernym bobákom, a bolo po radosti.“²²

„Kroj tureckých žien je tu skutočne nápadný. Vrchný odev (to nešťastné vrece) je biely, závoj čierny, zriedka naopak, a k tomu často ako černidlo čierne tváre, huj, morho! Ako straky vyzierajú tieto bobáky; keď v dave ľudu voľky-nevoľky prišiel som s nimi do styku a musel nahliadnuť do zakuklenej tvári, hodil som kríž po sebe, domnievajúc sa, že ma už za ‚krógel‘ drží mátoha.“²³

Podľa fenomenológa Bernharda Waldensa – toto „cudzie“, ktoré stretávame na našich cestách, táto „inakosť“, ktorej sa nemôžeme vyhnúť, je svojráznou výzvou, ktorej nesmieme odolať.²⁴ Waldens zdôrazňuje, že „inakosť“ je provokáciou a stimuluje nás k tomu, aby sme sa snažili rozlúštiť jej kód, aby sme sa pokúsili vystúpiť z našej zóny komfortu a vstúpiť na cestu porozumenia.²⁵ Tento moment spoznania a vniknutia nájdeme v Zechenterovom cestopise, keď autor opisuje istanbulske cintoríny a všeobecne – turecký prístup k zosnulým a k smrti. Laskomerský neskrýva svoj obdiv a dojatie. V cestopise nájdeme takéto dva úryvky:

21 Zechenter-Laskomerský, c. d., s. 106.

22 Tamže, s. 110.

23 Tamže, s. 136.

24 WALDENS, Bernhard: *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Przeł. J. Sidorek. Warszawa : Oficyna Naukowa, 2002, s. 50.

25 Tamže, s. 52.

„Pekne, ba útlocitne založené sú cintoríny – v najľudnatejších uliciach, prostred hojne obydlených domov nadabíši na múrom obohnaniu, stromovým a bujnou trávou zarastenú záhradu. V tej bujnej tráve hroby zosnulých Turkov, označené náhrobníkmi (...). A tak má Turek temer pred samým nosom pochované aj kosti svojho pradeda.“²⁶

„Prešli sme do veľikánskeho peranského cmitera. Nie je ničím oddelený, počína sa hneď pri domoch, najľudnatejších uliciach, ba i v ňom nájdeš malé kaviarne a iné búdky. Posiaty je nesčíselnými náhrobníkmi, ktoré už, prastaré, ležia zväčša v rumoch. Po nich a pomedzi ne vedú cesty a chodníky. Krásne vysoké cyprusy poskytujú príjemnú vôňu a prechádzku. Navrchu – miesto živých, pod zemou – miesto mŕtvych.“²⁷

Zechenter obdivuje tureckú nežnú pamäť o zosnulých. Istanbul je plný cintorínov a väčšina z nich sa nachádza v blízkosti domov. Akoby vzdialenosť medzi životom a smrťou bola tu oveľa kratšia, ako to je v západnej kultúre. Týmto spôsobom sa Konštantinopol stáva symbolicky dvojitým mestom, metropolou a zároveň nekropolou. Na tomto mieste tiež idylickosť autorovho vnímania skutočnosti nadobúda veľmi výrazné črty elegického cítenia, sladkej melanchólie.²⁸ Piotr Śniedziewski, bádateľ romantickej elegickosti, zdôrazňuje, že veľmi závažná je tu myšlienka o čase a jeho plynutí, o vzťahu prítomnosti a budúcnosti, ako aj minulosti, vedomie nedostatku alebo straty.²⁹

Druhý z troch výjavov idylickosti, ktoré som spomínala, je „retrospektívna idyla“, ktorá aktualizuje mýtus Arkádie, evokujúci mýtické Elizjum. Dá sa povedať, že Laskomerský na vnímanie priestoru okolo seba používa celé dostupné *sensorium*. Najdôležitejší je, samozrejme, zrak. Cestopisy sú prirodzene „zrako-centrické“. Istanbul však nielen vyzerá, ale aj vonia (vynikajúci je tu opis konštantinopolského Bazára³⁰) a znie (ľudia pokrikujú v cudzej reči, predavači prezentujú svoje tovary a zjednávajú cenu so zákazníkmi). Na úrovni príbehu sa tu teda spája

26 Zechenter-Laskomerský, c. d., s. 98.

27 Tamže, s. 104.

28 ŚNIEDZIEWSKI, Piotr: *Elegijna świadomość romantyków*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2015, s. 26.

29 Tamže, s. 29.

30 Zechenter-Laskomerský, c. d., s. 117 – 118: „Bazár je, drahí rodáci, zázrak sveta, otec, praotec všetkých trhov, a ako sa z jednej strany obávam, že pri svojej zdĺhavosti, preda tento zázrak vám nebudem vstave ani len načrtnúť, tak zase uspokojujem sa v tom povedomí, že by to ani zbehlší nebol vstave opísať živo. Teda: ‚Akú vieš, takú zahraj!‘ Myslite si veľké mesto, napríklad ako Prešporok, s husto stavanými domami a ulicami. Tie ulice všetky opatrené a kryté, lebo dreveným, lebo múraným sklepením, a týmito ulicami v obidvoch radoch všade vystavený tovar celého sveta: severu, juhu, západu a východu. Nie sú to sklepy podľa našich pochopov, ani ‚šiatre‘ našich veľtrhov, ale pri stene diván alebo kobercom opatrený násyp, sedliško to a kupcova púdlá na nej a hore po stene vyložený tovar – ale tak, že jednou ulicou alebo aspoň jednou stranou ulice vždy jeden a ten istý tovar býva vystavený. Tu vystavený tovar hneď aj pred tvojimi očami robia, napríklad cukrár, pekáč, čibukár a inší tokársky riad. Tuto ideš aj pol hodiny ulicou medzi samými fajkármi, tam neustále brnkanie tokárov a vystavené čiročisté čibuky z čerešieň a jazmínov, s drahými jantárovými a lacnými kokosovými a krušpánovými ústnikmi. Tam zase otvára sa ti priekom dvoje, štvoro, šestoro ulíc: kde hodiš sa v tom labyrinte? Sem? – tu samé žlté papuče a krásne, zlatom a striebrom vyšívane črievce a kalapódie. To si prešiel, tu máš zase drahé perzské šály, závoje, hodvábne košele a koberce; v tamtej ulici predávajú hodvábne, zlatom vyšívane meštekky na dohán. Tam kožuchy, tam sedlá, bohaté šterve, krásne východné šaty. Týmto radom zlatníci. Židia a Arméni (ktorých sa dobre

110 *landscape, smellscape*, ako aj *soundcsape*. Zechenter však okrem toho, že vidí – počúva a ovoniava Konštantinopol –, mesto aj číta. Čítanie je veľmi špecifické, lebo sa koná cez prizmu minulosti. Teda prítomnosť sa číta cez prizmu predošlého stavu konkrétnej kultúry. Táto retrospektíva odkazuje na nejaký bližšie neurčený „vek nevinnosti“. Niektorí vedci hovoria dokonca o žánri nevinnej idyly alebo o idyle nevinnosti.³¹ V prípade Zechenterovho cestopisu a v ňom prítomnej retrospektívy jej arkadickosť nespočíva v nevinnosti. Práve naopak – Laskomerský dnešných Grékov alebo dnešných Turkov porovnáva s ich síce slávnymi, ale ani zďaleka nie nevinnými predkami. V prípade Grékov ide o silu a hrôzu starej helénskej kultúry a dnešnú kultúrnu degradáciu tohto národa, čo slovenský spisovateľ ukazuje ako antagonizmus poetickej minulosti a prozaickej prítomnosti. V cestopise čítame:

„Pretože sa v predhoriach loď veľmi približovala k brehu, mali sme príležitosť obzerať tú strašne suchopárnu, skalnatú, žltkasto-bielu pôdu – tú hroznú holotu. Keď dakde spomedzi mora a skál aj vystrčí hlavu kockastý, na spôsob vežičky stavaný domček, nemá to žiadnej pôvabnosti; nevidieť žiadne, alebo len málo stromov, žiadne zelené nívy. V pozadí tohto tichopustého javiska dmú do nebies vysoké, snehom pokryté hole, snáď blahej voľakedy Arkádie, a Pentadaktylónske hole. Teraz z poetických krajov Helénov podúval taký chladný prozaický vietor, že sme si nestačili utierať nos, a „krógle“ vytáňovať vyše uší.“³²

Dnešných Turkov zase ťažko porovnávať s ich slávnymi, hrdinskými a ukrutnými praotcami, čo cestovateľ využíva ako zámienku k všeobecnému mravnému ponaučeniu. Laskomerský píše:

„Vôbec, badal som, že Turek má mnoho dobrosrdečnosti a v istom smere aj statočnosť, ale pritom je lenivý, pyšný, vládychtivý (suverénny), rád sa dá podkúpiť a od druhých obsluhovať. Tak ďaleko ide ich vojenská lahostajnosť, že raz, ako idem popri stráži a do očí mi padla puška znamenitého spôsobu, anglického pôvodu Minié, požiadam posunkami stráž, aby mi ukázala pušku s palošovým bodákom. – A hľa, s detskou nevinnosťou zverila ju, bodákom opatrenú a ostro nabitú mojím rukám. Keby som si, reku, urobil taký žart a utekal s puškou... Mnohí z nich z krymskej vojny a z čiernohorských bitiek, hoci nie vždy zaslúžene, boli vyznačení medajlami. Bože drahý! Toto sú potomci tých, hrôzu a strach celej Európe, celému vzdelanému svetu nahnávajúch Turkov, tých, čo pol druhu sto rokov, pravda, samými za vládou bažiacimi

vystríhaj) vážia zlato a drahé kamene, kde-tu podbehne i český diamant. – V tejto krátkej ulici antikvári predávajú staré turecké, arabské, perzské písané bachanty. Tu i tu podbehne i európska kniha, ale ten ich poklad, mimochodom rečeno, veľmi draho držia; neznám či to dôkaz úctivosti oproti knihám, a či čo iného. Vo zvláštnom oddelení, akosi vážnom, tichom tereme – rozličné drahé Európanmi pilno hľadané zbroje: jatagany, pušky, nože atď. Veľmi zaujímavý je učeními Arabmi zastúpený oddiel perzských, indických a egyptských plodín: farby, semená, korene, lekárske južné látky, ambra, ružový olej.“

31 POGGIOLI, Renato: Wierzbowa fujarka. Prezl. F. Jarzyna. In: *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, 1960, t. III, zoš. 1, s. 40.

32 Zechenter-Laskomerský, c. d., s. 82 – 83.

*vyvolaní, kynožili vlast našu, krajinu uhorskú; tých istých, čo borili hradby viedenské, ale zavčasu ešte slavianskymi silami, chrabрым Sobieskym zahnaných muzulmanov! Kde sú víťazoslávne čaty Turkov, kde janičiari? Títo tu sú veru chudáci, závislí, ba trpení z milosti – ba ani nie z milosti, ale z nenávisťi európskych mocností. Tak sa časy menia. Kto sa veľmi povýši, býva poníženy, kto vysoko stúpa, ten hlboko padá a naopak. Toto nech je mravným poučením pre náš slovenský národ. Každému príde jeho hodinka!*³³

Posledný, už tretí výjav idylickosti v cestopise *Zo Slovenska do Carihradu* je zo žánrového hľadiska najsamozrejmější. Ide o idylu a idylickosť ako všeliek na traumatické skúsenosti, predovšetkým na traumy z inakosti. Na úrovni príbehu je traumatickým jadrom cestopisu scéna búrky na mori, ktorú Zechenter opisuje s naozajstným zmyslom pre dobrodružné písanie. Marta Piwińska upozorňovala, že toto „východné gesto“ romantického cestopísania veľmi často a plynule nadobúdalo kontúry dobrodružných príbehov, dokonca avanturistických. Aj u Laskomerského nájdeme niekoľko scén, ktoré dokumentujú hrôzostrašné scény na mori. Autor podáva obraz cestujúcich trápených morskou chorobou:

*„A už kľžem sa po znečistenej palube, vidím točiť sa hostov, lapať sa rukami predmetov a – dáviť. Pri mne jeden starý pán stene. Pýtam sa ho uduseným hlasom, či mu je ľahšie po dávení, a na jeho prisvedčenie popustím prírode, pokrčím sa a ľahnem v najväčšej apatii bezcitný na dlážku ako kus dreva.“*³⁴

Zobrazuje aj kapitána, opravdivého skúseného námorníka, ktorému búrka vôbec neprekáža pri fajčení cigary:

*„Mokrý ako myš, obrátim sa ku kapitánovi, ktorý držiac v ústach rozžiarenu cigaru, práve strážil na moste (...) a pýtam sa ho, čo máme robiť, či tu ostať, lebo ísť do komôrok. Odpovedal s opravdivou mornárskou flegmou (súc Talian), v lámanej nemčine: ‚Robte, ako sa vám zdá!‘ (...) bude ešte horšie! – No, už si nás reku potešil. Nikdy ešte tak hlboko nepadol barometer ako naše mysle, a ako odvisli naše nosy. Ale mal pravdu.“*³⁵

Nakoniec sprostredkúva scény melodramatickej rozlúčky so životom:

*„V tvári tohto pekného, ale ohromujúceho strašného divadla, pri zhone živlov, keď zdalo sa každú chvíľu, každé okamihnutie, že nás vodné vrchy stiahnu do svojich chladných hlbín, majúť každé okamihnutie smrť pred očami (...) pojali sme sa a bratsky lúčili.“*³⁶

33 Tamže, s. 105 – 106.

34 Tamže, s. 58.

35 Tamže, s. 59.

36 Tamže, s. 60 – 61.

Tento veľmi dynamický a dramatický príbeh Zechenter konfrontuje so statickým, rajským a malebným priestorom Dubrovníka:

„Vystúpiac na pevnú zem, vošli sme s Lajkom najprv do blízkej kamenárne, obyčajného tu remesla, kde sme zbierali kúsky mramoru. Ďalej idúc, obdivovali sme od nášho už veľmi odchodné rastlinstvo. Mali sme viac ako polovicu nám neznámych bylín pod nohami. Pôda je vápenná, jurského útvaru, pri brehu aj kriedovitá, ako tamtá na Gabreku (Karste), rozštiepená, skalnatá. Zo škulín, zápol' a na nanosenej zemi všade révy, olivy, kaktusy všelijakého druhu, pomaranče, citróny atď. Ďalej idúc, vstúpili sme do súkromného príbytku s utešenou záhradou; neobišiel ho ani jeden z cestovateľov. Prívetivý majiteľ, menom Puchovac (ktorý nám na žiadosť a pripis prisľúbil aj semená vďačne zaslať, naradovaný, že sa s ním zhovárame po „našsky“), bol predtým sluhom Radiča, bývalého vlastníka tohto pekného majetku. Keď Radič zomrel v Mexiku, v porukomí svojmu synovcovi, darebákovi, poručil dva zlaté r. č., svojmu ale vernému sluhovi tento celý príbytok i so záhradou a kúpeľom. V samej záhrade sú súmerne podelené hrady a vôkol obtočené plotom s vyrezanými stĺpmi a umelými popolnicami – všetko z myrty. Okolo múrov striedavo pomaranče so zlatým a citróny so sirkovým ovocím v tmavom lístí. Mimo toho laurus, oleander, révy (začali už púšťať listy) a kopa hyacintov, lalií a narcisov. Dom bol vôkol obtočený korkorusom a banksiou, žltá a biela kvitnúcou, sem-tam pekné kvitnúce červené mesačné ruže, naľavo od domu bývalý kúpeľ, na tento čas rybník s pestrými, rôznofarebnými rybkami. No môžem uistiť, maličký raj, zvlášť v očiach zamrznutých Tatrancov.“³⁷

Idylickosť Dubrovníka je tu teda viditeľne upevnená a posilnená svojráznou antyidylickosťou a avantúrou, ktorá sa objavuje pri popise morskej búrky. Priestor chorvátskeho mesta je pokojný a statický, malebný a mnohotvárný. Cestovateľ „kreslí“ toto rajské priestranstvo jemnými, okrúhlymi, dokonca secesnými ťahmi štetcom. Zatiaľ čo búrka na mori sa prezentuje expresionisticky, farby sú monotónne, dominuje biela, modrá a sivá. Tieto dve scény sa navzájom dopĺňajú a určujú.

Všeobecne sa dá povedať, že keď sa intenzita pocitu strachu z inakosti stáva neznesiteľná (prítom nejde len o zahalené ženy alebo všadeprítomnú špinu, ktorú nie je schopný akceptovať, ale napríklad aj o náboženské rituály, najmä tanec dervišov, ktorý sa Laskomerskému zdá čudný, znepokojujúci a dokonca odporný), Zechenter sa buď snaží nanovo získať odstup, ironicky oslabiť tento západno-východný kultúrny antagonizmus – nachádzame takýto úryvok:

„Chcejúc prejsť po smetami zasypanom teréne, zamotal som sa ako mucha do pavučiny do nevidanej hodvábanej siete, a tu ti chlapčisko turecké, málo čo väčšie ako moja čižma, s dáky m papekom ako sršeň do mňa; natiahol som frčku, a – korán utiahol sa pred krížom.“³⁸

37 Tamže, s. 63 – 64.

38 Tamže, s. 117.

Alebo – keď sa odstup získať nedá – slovenský autor v cudzom priestore hľadá také miesta, javy a dokonca aj vône, ktoré pozná, ktoré sa spájajú s domovom, ktoré symbolicky zdomáčuujú toto orientálne priestranstvo, hľadá svojrázne *loci communes*. Idylickosť sa prejavuje aj v takomto prístupe, teda v hľadaní známeho. V cestopise týchto momentov nachádzame veľa, najexemplárnejšia je – zdá sa – „scéna“ s kávou.

„Chváтали sme do duše tento rozmanitý, nevyrovnané pekne divný obraz, až zabeľli nám slzami unavené oči, a usporiadajúc vidiny v mozgoch, stúpali sme zo zákrutnej výšky pod lampáš dolu do múranice, kde nás privítala a z dumania zbudila stráž, pýtajúca ihneď vytrčenou rukou ‚bakšiš‘ (diškrécia). Vôbec, Turek pri svojej hrdosti rád prijíma dary, a to od najväčšieho do najmenšieho. Dali sme im po 4 piastre (...) a za to nám ochotne poslúžili čiernou kávou v malej findžičke. Všade, kde len možno, varia tu kávu a srebú. Lenže ju neocedia, ale hustú a bez cukru pijú. Nakoľko sme súdiť mohli, káva bola znamenitá, len by nám, pravda, cedená a sladená lepšie bola chutila. A tak vo výške asi 200 stôp prvý raz som popíjal čiernu, opravdivú tureckú, Osmanmi stolovanú kávu.“³⁹

Spôsob vnímania skutočnosti u Laskomerského závisí na hľadaní jemnej rovnováhy medzi odvahou videnia a vnímania priestoru takého, aký v skutočnosti je, so všetkými kontrastmi a bolestivými, závažnými rozdielmi (medzi priestorom našským a cudzím), a pokusom zmierniť toto prežívanie, uľahčiť si ho tým, že priestoru ponúkne a pridá idylické črty. Ich idylickosť nespočíva však v tom, že Laskomerským opisované priestory sú ideálne v objektívnom slova zmysle, ale v tom, že sa presne zhodujú s vopred určenou predstavou. Je to napríklad vidieť v „scéne“ v Smyrne, v ktorej Zechenter skutočnosť okolo seba vníma veľmi výtvarne:

„Smyrna oproti Carihradu je síce len malé mesto, ale pri jasnej, teplej povetrnosti ona príjemnejší dojem urobila na mňa než ohromný nečistý Carihrad. Čo ma najväčšmi zaujímalo na tejto prechádzke, boli karavány, tovarom naložené ťavy. Predok vedie oslík; toto v podobenstvách tak a toľko potupené, a predsa také užitočné zvieratko, vykračuje hrdo, povedomé svojej úlohy. Na ňom sedí Arab chudorlavej olivovej tvári s riedkou bradou a fúzmi, stiahnuté obočie, oči žeravé, zuby biele, hlava a telo ukrútené do bieleho pláštá. Cez plecيا visí nadmieru dlhá, okrúhlo ‚šiftovaná‘ puška, alebo má ju pripevnenú na sedle a sedí na nej, takže cieva sa temer dotýka zeme. Z podchvostiny osla ťahá sa povraz, pripevnený o uzdu ťavy, z tejto k druhej, tretej, desiatej, dvadsiatej atď.; posledný je zase len osol, mulica alebo arabský koník, a na ňom pyšný Arab. Chlpaté a odpoly odraté ťavy naložené sú tovarom vo vreciach. Samy v sebe vysoké, vyzerajú s tovarom ako domy. Na krku majú plechové zvonce, akoby ich boli kúpili od našich čipkárov. Popri

nich idú nevolníci, čierni otroci. Postretávali sme veľa, veľa týchto karaván. Slnce teplé, nenašské byliny, vykukujú cez plot, ťahy karaván, farba tváří ďalekých stepných národov vzbudili vo mne túžbu po ďalekých krajoch. Bola to predomnou skutočnosť obrázkov, ktoré som obdivoval už ako chlapec.“⁴⁰

Pohľad na Araba a oslíka je dvojnásobne idylický. Po prvé – ako čitatelia máme dojem, že sa pozeráme na nejakú pohľadnicu, ktorá ukazuje ideálnu predstavu o Oriente, so všetkými stereotypnými rekvizitami – karavánou s ťavami, chudorľavým Arabom s tmavou tvárou a bielymi zubami, oblečeného do bieleho plášťa. Táto predstava je ako vytiahnutá z úvah Edwarda Saída, ktorý písal, že Východ podľahol „orientalizácii“ nielen preto, že priemerný Európan 19. storočia tu našiel potvrdenie všetkých svojich orientálnych typov, ale aj preto, že sám bol voči orientalizácii bezmocný.⁴¹ Vyššie uvedený úryvok z cestopisu presne ukazuje, ako si Zechenter symbolicky privlastňuje východnú krajinu. Robí to, zrejme, nie preto, aby, ako predstaviteľ západnej civilizácie, ukázal svoju nadvládu a nadradenosť, ale práve preto, aby si ten priestor „domestifikoval“. Autor ho udomáčňuje jednak vytvorením stereotypnej predstavy, ktorá upokojuje, lebo nemá v sebe prvky prekvapenia, neohrozuje, naopak, dáva pocit, že sme tu inakosť nejakým spôsobom „zvládli“, jednak prítomnosťou slovenského prvku – plechové zvonce vyzerajú, ako keby ich niekto kúpil od slovenských čipkárov. Po druhé – idylickosť sa tu objavuje v jemnom náčrte priestoru detstva, ktorý sám o sebe doňho vnáša prvok ideálnosti a bezpečia.

Zechenterova cesta do Istanbulu je v istom slova zmysle „sentimentálna“, čo však neznamená, že je rozcitlivená, ale že je to cesta cez nové priestory citlivosti, počas ktorej sa hľadajú nové citové hodnoty.⁴² Romantická cesta, tento nevyhnutný prvok pravej romantickej biografie je totiž predovšetkým cestou cez seba samého, cez zážitky spôsobené cestovaním, je závažnou časťou cestovateľovho duševného a kultúrneho vzdelania.⁴³ Romantická cesta na Východ bola, naopak, cestou za spoznaním Iného. Saíd písal, že Orient bol pre Západnú Európu vždy tým jeho najsilnejším a najhlbšie zafixovaným obrazom.⁴⁴ Aj pre Laskomerského je cesta do Istanbulu rituálom prechodu od našskosti k inakosti. Táto inakosť sa pritom neobjavuje v jednom jave alebo rade javov, ale je skôr – ako o tom písal fenomenológ Bernhard Waldens – „udalosťou“, ktorá nás prekvapuje a ktorá žiada našu odpoveď.⁴⁵ V tom zmysle „iné“ nás vyrušuje⁴⁶ a núti, aby sme znova nastavili svoj svetonázor a správanie sa.⁴⁷ Pre Zechentera priestor Konštantinopolu nie je priestorom nepriateľským, je skôr priestrannosťou, v ktorom sa určuje a upevňuje

40 Zechenter-Laskomerský, c. d., 134 – 135.

41 Saíd, c. d., s. 29.

42 Por. Piwińska, c. d., s. 165.

43 Tamže, s. 298.

44 Saíd, c. d., s. 23.

45 CZERNIAK, Stanisław: Zalożenia i historyczne aplikacje Bernharda Waldensa fenomenologii obcego. In: WALDENS, Bernhard: *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Przeł. J. Sidorek. Warszawa : Oficyna Naukowa, 2002, s. XI.

46 Waldens, c. d., s. 51.

47 Czerniak, c. d., s. XIII.

Pramene

ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, Gustáv: *Cestopisy*. Bratislava : SVKL – Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960.

Literatúra

- BURZYŇSKA, Anna – MARKOWSKI, Michał, Paweł: *Teorie literatury XX w. Podręcznik*. Kraków : Znak, 2006.
- CZERNIAK, Stanisław: Założenia i historyczne aplikacje Bernharda Waldensa fenomenologii obcego. In: WALDENS, Bernhard: *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Przel. J. Sidorek. Warszawa : Oficyna Naukowa, 2002, s. VII – XXIX.
- DOUGLAS, Mary: *Czystość i zmaza. Analiza pojęć nieczystości i tabu*. Przel. M. Bucholc. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2007.
- HRBATA Zdeněk – PROCHÁZKA, Martin: *Romantismus a romantismy. Pojmy, proudy, kontexty*. Praha : Karolinum, 2005.
- JEZERNIK, Božidar: *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*. Przel. P. Oczko. Kraków : Universitas, 2013.
- KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968.
- PIWIŇSKA, Marta: *Złe wychowanie. Fragmenty romantycznej biografii*. Gdańsk : słowo/obraz terytoria, 2005.
- POGGIOLI, Renato: Wierzbowa fujarka. Przel. F. Jarzyna. In: *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, 1960, t. III, z. 1, s. 39 – 74.
- SAID, Edward Wadie: *Orientalizm*. Przel. W. Kalinowski. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- ŚNIEDZIEWSKI, Piotr: *Elegijna świadomość romantyków*. Gdańsk : słowo/obraz terytoria, 2015.
- WALDENS, Bernhard: *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Przel. J. Sidorek. Warszawa : Oficyna Naukowa, 2002.
- WITKOWSKA, Alina: *Ślawianie, my lubim sielnaki...* Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972.
- ŻYGULSKI, Zdzisław: Wstęp do wydania polskiego. In: SAID, Edward Wadie: *Orientalizm*. Przel. W. Kalinowski. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.

Dr Aleksandra Hudymač
Katedra slovenskej filológie
Ústav slovanskej filológie
Jagelovská univerzita
Ul. Romana Ingardena 3
30-060 Krakov
Polsko
e-mail: aleksandra.hudymac@gmail.com